

Аксьонова Віра Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету

УДК 316.77;378;87.9

ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В статті розповідається про те, що в сучасному світі метафізичне пізнання охоплює цивілізаційні зусилля нації під час оригінального осмислювання духовності України, розвитку аспектів антропологізації та синергетичної футурологізації тощо.

Ключові слова: метафізика, цивілізація, нація, філософія, патріотизм, соціальна надійність, комунікація, синергетика, професіоналізм.

ДИСКУРС НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ В КОНТЕКСТЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

В статье рассказывается о том, что в современном мире метафизическое познание охватывает цивилизационные усилия нации во время оригинального осмысления духовности в Украине, развития аспектов антропологизации и синергетической футурологизации.

Ключевые слова: метафизика, цивилизация, нация, философия образования, патриотизм, социальная надежность, коммуникация, синергетика, профессионализм.

NATIONALIST DISCOURSE IDEAS TO THE CIVILIZATION OF UKRAINE

The article reveals the civilizational aspects of metaphysical osmislennya duhovnosti in Ukraine that stimulates anthropological and futures.

Keywords: metaphysics, tsivilizatsin, nation, philosophy of education, patriotism, social reliability, communication, synergetic, professionalism.

Громадянська культура розглядається як комунікативне цілісне втілення духовних ідеалів сучасного розвитку України, що якісно впливає на моральні чесноти цивілізаційного втілення, філософії освіти, на соціальну надійність захисників високотехнологічної професійної діяльності. Професіоналізм має наперед встановлену практикою мету – на рівних конкурувати з країнами Європи та, відповідно до неї, поступово розвиватися за циклом еволюційного становлення цивілізаційності України, вплинувши на досягнення рівня найвищого розвитку культури авіаспеціаліста. Тоді він розвиває всі закладені в ньому власною нацією громадянські можливості, поступово реалізує свій духовний потенціал, нарешті, долає всі бюрократичні перешкоди, маючи доступ до субстанції сил для подальшої еволюції літакобудування і цивільної авіації. Цю стадію в розвитку професійної культури за традицією можна назвати «стадією цивілізаційного розквіту». Отже, українська цивілізація, навіть з метафізичних поглядів свого існування, поступово досягає відповідного розвитку, щоб зрозуміти синергетичну методологію аналізу управління соціальними процесами.

Синергетична методологія аналізу управління соціальними процесами в умовах глобалізації зводиться до того, щоб раціонально пояснити закономірності та принципи організації соціального життя та сумісної життєдіяльності людей в сучасному соціумі; досягти стабільності у суспільстві, в якому постійно відбуваються кризи, постійні трансформації чи реформи, що потрясають суспільство у вихорі перманентних соціальних змін. Аналіз соціального буття як складного соціального цілого передбачає використання понятійного апарату і методологічного інструментарію синергетики як дослідницької наукової парадигми.

Екологічна криза, інформаційний та демографічний вибухи, небачені соціальні та фінансові потрясіння на всій планеті, інтенсивна трансформація суспільних інститутів, всього соціокультурного середовища приводить до зростання нестабільності й нестійкості, змінює уявлення людини про цілі та смисл свого буття.

Тому одна із особливостей пізнання управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки – це звернення до пізнання механізмів самоорганізації складних еволюційних та зверхскладних систем у стані, далекому від рівноваги, коли загострюється їх чутливість до незначних флуктуацій на мікрорівні, які приводять до зміни поведінки всієї макросистеми. Руйнування динамічної рівноваги, її структур і підсистем, вступ у «режим із загостренням», фазу кризи, в якій нестійкі структури піддаються швидкій дезінтеграції, приводять до зміни сценарію еволюції. Як відзначає І. Пригожий, людство знаходиться на самому початку того, щоб стати здатними продукувати когерентне бачення Всесвіту, а для цього необхідно вийти за межі традиційної ідеології науки.

Саме тому філософія нації має дослідити:

- 1) теоретико-методологічні основи аналізу синергетичної парадигми;
- 2) зміни, які відбуваються в різних системах в умовах нестабільності;
- 3) дії механізму самоорганізації;
- 4) можливості соціального управління і суперечлива сутність кризи;
- 5) ідеї про креативність хаосу, його конструктивність, направленість його просування до нової соціальної організації;
- 6) дослідження принципу нелінійності культурно-історичного часу.

Синергетичне мислення як шлях до становлення і пізнання цілісної людини: синергетичний процес становлення особистості (М. Каган, Л. Бараусова); збереження цілісності особистості через удосконалення: освіта як процес, що розвиває здатність синергетичного мислення і креативність; освіта і самоосвіта, їх включення в гештальт-освіту (Є. Князева, С. Курдюмов, В. Веряскіна, О. Долженко); синергія виховання і навчання (Л. Новікова, М. Соколовський); смисли самопізнання, саморозвитку і самоорганізації людини у досягненні цілісності та в розкритті відношення з іншим, в узгодженості стратегій взаємодії культур і цивілізацій (Г. Аванесова). У філософській літературі є близько п'ятисот досить відмінних між собою визначень поняття «культура». Вже ця обставина свідчить про пильну увагу дослідників до проблем, пов'язаних з культурою, а разом і про відсутність у них згоди стосовно трактування проблем культури.

Термін «культура» є одним із найбільш поширених історико-філософських понять. Він широко вживається в політичному лексиконі та публіцистиці, в галузі духовного життя та в побуті, при аналізі художніх явищ та в історичних і філософських дослідженнях. Фахівці займають різні, нерідко протилежні позиції щодо визначення змісту цього терміну.

Відмінність між людиною та іншими живими істотами полягає у фундаментальній невизначеності життєвого світу людини. Життєвий світ тварин є «вирізкою» з природного оточення. Кожен соціум будує свій життєвий світ вільно – реалізує свою творчу енергію. Свобода від визначеності, від заданості чи негативна свобода («свобода від») знаходить своє здійснення у позитивній свободі («свободі для») – тобто, у побудові неповторного життєвого світу [4]. Таким чином, «культура» в антропологічному сенсі слова – все, витворене суспільством. Таке розуміння культури відоме завдяки Едуарду Бернетту Тайлору: «Культура або цивілізація – це складне цілісне утворення, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, звичай та інші здатності й звички, набуті людиною як членом суспільства» [5].

Таке вживання поняття критикують за ототожнення культури і суспільства: адже воно стає всеохоплюючим – всі соціальні взаємини, структури тощо – в даному разі фігурують як витвори культури. На жаль, можливий і зворотний процес – включення природних елементів до світу людської культури (олюднення їх) може призвести до їх деградації, розкладу, упадку. Саме у зв'язку з цим виникає вагома соціальна проблема, яка полягає в необхідності розважливого ставлення до всього комплексу елементів природи, скерованого на те, що зміни,

які з неминучістю вносять у природне середовище як кожна окрема людина, так і все людство в цілому, бути коректними, не травмувати природу, а тим більше – не нищити її.

Таке чи інше ставлення до природи дуже вагомо характеризує досягнутий суспільством рівень розвитку культури та накопичений ним духовний потенціал.

Головні ознаки цивілізації за О. Шпенглером такі: високий рівень розвитку техніки й індустрії, дегенерація мистецтва й літератури, падіння зацікавленості духовними цінностями, моральний занепад. Скупчення людей у велетенських містах, перетворення народів із виразно окресленої етнічної спільності у безлику «сіру» масу людей, позбавлених достатньо чітко виявлених індивідуальних особливостей. Розмірковуючи над поняттям «культура» та «цивілізація», варто критично проаналізувати наведені О. Шпенглером ознаки переходу до стадії цивілізації.

Слід зауважити, що в історії людської думки були висунуті принципово інші засади розуміння сутності цивілізації. Вже французькі та й інші просвітителі 18 ст. називали цивілізацією таке і тільки таке суспільство, яке ґрунтувалося виключно на засадах розуму й справедливості. Взагалі термін «цивілізація» з'явився на початку від латинського «сіуііз» – громадський, державний. Нерідко цей термін виступає синонімом поняття культура, не несучи якогось іншого смислового навантаження.

Формування концепції соціальної синергетики як загальної теорії соціальної самоорганізації: розкриття феноменології, есенціології, есхатології та специфіки виявлення самоорганізації в концепції синергетичного історизму (В. Василькова); синергетична стратегія національного розвитку і реалізація моделі технологізації управління науково-інформаційним простором (Г. Котельников, М. Піддубний); суспільство як жива система (О. Мелехова).

Загальні й спеціальні підходи до дослідження соціальних трансформацій, співвідношення самоорганізації та управління в соціальних системах (В. Аршинов, К. Делюков, О. Козлова, Н. Савичева); прогнозування економічних процесів в умовах нестабільності (Д. Чернявський, М. Старков, О. Щербаков); розуміння кризи як важливої фази в розвитку зверх складних систем, що свідчить одночасно про вичерпання ресурсів минулих джерел розвитку та активізація пошуку нових можливостей соціальної організації (В. Романов).

Соціальне – це процес впливу суб'єкта на об'єкт, направлений на упорядкування, збереження, руйнацію чи збереження системи об'єкта у відповідності з поставленими цілями. Управління як вид людської діяльності існує з тих пір, як виникла необхідність в сумісній діяльності людей. Кожна історична епоха вносить свої корективи у відношення суб'єкта управління, методи стимулювання, масштаби організації самого процесу, але тільки у ХХ столітті з'явилися й почали розвиватися наукові підходи до соціального управління. Соціальне управління являє собою невід'ємну частину людського буття, без якого неможлива сумісна діяльність людей і суспільства в цілому. Ефективне соціальне управління є одним із основних факторів соціального прогресу.

Теорію управління соціальними процесами слід оцінити як акумульовані та логічно упорядковані за певними правилами знання, які представляють собою систему принципів, методів і технологій управління, розроблених на основі інформації, отриманої як емпіричним шляхом, так і в результаті використання досягнень ряду конкретних наук. Часто теорію управління розділяють на два рівні: перший представлений теоріями соціального управління, які являють собою частину політико-економічних і соціально-філософських концепцій, що пояснюють механізм функціонування суспільства на різних історичних етапах; другий являє собою прикладну дисципліну, яка інтегрує в собі, з однієї сторони, фрагменти фундаментальних наукових теорій, в першу чергу математики, логіки, психології та інших, а з другої сторони – це сукупність практичних знань і навичок, які об'єднують достатньо багатоманітні об'єкти загальною задачею управління.

Управління соціальними процесами – це цілеспрямований вплив соціального суб'єкта на власну суспільну, колективну і групову життєдіяльність, що здійснюється як безпосередній

(у формах самоуправління), так і через спеціально створені інститути (державу, партії, суспільні об'єднання, кооперативи, підприємства, союзи). Управління – невід'ємна властивість всіх організованих систем різної природи, що забезпечує їх самозбереження і саморозвиток. Соціальне управління представляє собою складний процес взаємодії двох сторін: тієї, хто управляє; і тієї, ким управляють, в яких важливу роль відіграють зворотні зв'язки. Соціальне управління може бути представлено як сукупність двох складових підсистем.

Важливий аспект ефективного управління соціальними процесами в умовах глобалізації (якщо це можливо) – досягнення адекватності цих двох підсистем. Будь-яка креативна (штучна, створена), а управлінська система - саме така система має істотно більш низький рівень різноманітності у порівнянні з еволюційними. Тому для реалізації цілей управління необхідно дотримання принципу необхідної різноманітності: різноманітність управляючої системи повинно бути не меншим, чим різноманітність системи, якою управляють.

Головні ознаки української цивілізації, ще за прогнозом Тараса Шевченка, пов'язані з високим рівнем розвитку науки, техніки й індустрії, поступовим подоланням дегенеруючих зовнішніх обставин, що тривалий час гальмували досягнення національного мистецтва й літератури, підготовку високопрофесійних фахівців для народного господарства, гальмуючи залучення талановитих громадян-патріотів, щоб збагатити власний народ зразковими, духовними цінностями (С. Балея). Без Європейського світу майже утопічно виглядає наша надія на швидке подолання морального занепаду посттоталітарного простору, оскільки є в Україні велетенське надзавдання, що пов'язане з перетворенням «варварських проявів» невігластва, оскільки перед нащадками Великого Кобзаря професіоналізм постає виразно окресленою метою етнічного відродження. Але чи можливе таке надзавдання для народу, який протягом століть авторитарні й тоталітарні правителі «вогнем і мечем» перетворювали у безлику «сіру» біомасу (що позбавлена достатньо чіткого виявлення індивідуальної моральності та громадських особливостей), щоб швидко перевиховати на ідеальних зразках? Розмірковуючи над метафізичним дискурсом та метафізично-дискурсним аспектом «професійної культури», вітчизняні прихильники пошуку сенсу філософії освіти онтологічно пов'язують цей бік проблеми сенсу буття з дефініцією «українська цивілізація». Тоді можна об'єктивно проаналізувати наведені ще Т. Шевченком, В. Вернадським та К. Цюлковським, іншими цивілізованими прихильниками «світлого майбутнього», шляхи оптимального втілення метафізично-еволюційних ознак професійного життя, яке еволюціонує до стану ноосфери (давньогр. – сфера розуму).

Слід зауважити, що в історії людської думки саме з професіоналізму почалось прагматичне ставлення до реального втілення проекту ноосфери, як сукупності принципово вищих ціннісних засад індустріального розуміння сутності європейської цивілізації (П. Тейяр де Шарден). На початку ХХІ ст. є розуміння цілісності цивілізаційних рис європейського типу культури, прогнозуючи у недалекому майбутньому появу такої ноосфери високоінтелектуальної еліти нації, що буде пов'язана з існуванням нового типу єдності етно-соціального професіоналізму і (тільки тоді появи такого) суспільства, яке ґрунтується виключно на засадах християнської етики і громадянського розуміння ролі, професіоналізму, як прояву цілісної справедливості. Взагалі цей термін «цивілізація» з'явився спочатку від латинського «сіуіів» як діяльнісно-громадське тлумачення антифіналістської цінності буття, що відображає універсальність духовно-перетворювального феномену професіоналізму. Так В. Вернадський почав концептуально вживати цей термін «ноосфера» паралельно з обґрунтуванням професіоналізації всіх сфер буття. Він виступає у нього концептом-синонімом, де уособлені еволюційно-реформаторські кроки до «світлого майбутнього», оскільки є понятійне розуміння синтезу культури та науки, цінностей розуму та віри, нації та влади, щоб принципово відмовлятися від пошкодження буття якимось вульгарним ентропійно-смысловим навантаженням.

Але в реаліях України доба становлення «світлого майбутнього» стає модифікацією казарменного суспільства, який має згодом «перетворитись щастям всього людства» (після революційного вживання по всіх усядах пролетарського насилля). У наш час поняття «українська доба» найчастіше застосовується для означення ходи національної демократії до «світлого майбутнього», тобто еволюційного досягнення високого професійного рівня у всіх високотехнологічних сферах. Саме на зламі ХХ-ХХІ століть з'явилась ступінь цілісності матеріального та духовного статку, гармонійного розвитку громадянської духовної культури, що часто виявляє сенс буття в контексті екологічного імперативу професіоналізації [3;4;7;8;9]. Звичайно, наші спостереження за освітньою галуззю, зокрема в експериментальному осмисленні соціальних фактів, мають суб'єктивний відтінок, але сам творчий зміст подій, явищ ми намагаємося передати в постнекласичній метафізичній площині. Тоді їх можна не тільки включити в «операційний обіг», а також в процес комплексного осмислення професійного досвіду, коли ми використовуємо всі можливості засвоєння умов і безпеки польотів, котрі тлумачаться у даному випадку як соціальна гарантія діяльності авіофахівця. Вона, як і все в авіаційній культурі, має свій специфічний сенс та життєво-ціннісну орієнтованість [8-10].

Здатність до прогнозування розвитку авіаційної техніки та її кадрів також є «лакмусовим папіром» цивілізаційної готовності суспільства до підвищення рівня професійності, у тому числі тих авіаторів, що причетні до керування повітряним судном, особливо коли воно має нові ергономічні характеристики.

Моделювання діяльності у твердих межових інтервалах, ще під час «зняття» складності освоєння льотно-технічних характеристик повітряного судна, значно посилює моделювання професійної ситуації за умов звичайного та незвичайного «ознайомлення» з функціонуванням конкретного літака, якісним розумінням всіх його технічних характеристик, тощо. Вміння уявити творчу сутність стандартного технологічного процесу перевіряє рівень професійного адаптування під час зміни характеристик польоту, зокрема, виявляються недоліки освітнього професіоналізму, зокрема при виході з ладу пілотажно - навігаційних приладів і систем повітряного судна, що значно обумовлює високу мотивацію засвоєння методів аналізу особливих та критичних ситуацій (у польоті здатність кожного учасника професійної діяльності здійснити швидку перебудову порушеної технологічної схеми), удосконалюючи комунікативну діяльність екіпажа [8, с.128].

Прагнення до нових знань – синтетична риса творчості професіоналів, що стосується впровадження у навчання кадрів проблемного пошуку в галузі експлуатації авіаційної техніки та її систематичного модернізування. Основи підготовки такого фахівця закладаються у позааудиторні години, що пов'язане з механізмом курсантського самоуправління, участю громадськості в критичному громадянському аналізові процесу досягнення високих результатів, коли поєднується теоретична і практична підготовка, тобто праця на тренажері по заданій програмі, тощо. Тоді громадський складник професіоналізму органічно доповнюється комплексом педагогічного забезпечення механізму льотного тренажу, оскільки органічно впливає на методичний зміст навчання, на формування динамічної стереотипності професійних дій, яка часто з необхідністю визначає позитивний практичний результат [9, с.182-183].

Метафізичний складник професійної майстерності має виявити те, що сьогодні інтерес до професійної творчості, що об'єктивно обумовлює престиж, пов'язаний з ренесансом і професійної та комунікативної культури, зокрема є розмаїттям форм соціалізації громадянської культури. Оскільки патріотична надійність спеціаліста обумовлює відродження поваги суспільства до професіоналізації кадрів, до злагодженості дії і держави та практики, а саме вдосконалюючи професіологічні складники національного буття, проблемно-дослідницькі технології, проблемно-пошукові та інші інтелектуальні методи аналізу екстремальної ситуації, що відображають ходу цивілізаційного становлення України. Здатність передбачати результат втілення альтернативних моделей виходу із нестандартної ситуації, оперативно приймати і реалізовувати рішення. Це все позитивно впливає на дискурс історичного професіоналізму, на

інтелектуалізацію професійних навиків, що вписується в сучасне філософування та розуміння сутності духу самої історичної нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Метафізика / Аристотель Хтагирит : пер. с греч. А. В. Кубицкого. — М. : Зксмо, 2008. — 608 с. — Т. 1. — С.67-337.
2. Аксьонова В. Етико-естетична культура як складова професійної підготовки операторів особливо складних систем управління // Філософія науки, техніки та архітектури: постмодерний проект. Кол. моногр. / За ред. д-ра філос. наук, проф. В. А. Рижка. — Київ: КНУБА, 2002. — С.181-187.
3. Борисова Т. Метафізичні роздуми про надію / Борисова Т., Капггон В. — Дніпропетровськ, 2005. — 140с.
4. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри. Монографія. / Воронкова Валентина Григорівна. — Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. — 272 с.
5. Гнатенко П. Является ли антропология И. Канта философской антропологией? // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Філософія. Соціологія. Політологія — Дніпропетровськ., 2007. — Вип. 15. — С.20-26.
6. Кант И. Антропология с практической точки зрения — СПб_ 2002. — С.81-84.
7. Касирер Е. Лекции по философии и культуре. // Культурология. XX век. — М., 1995. —С.89-114.
8. Капитон В. Истина христианская и истина научная в вопросе понимания сущности человека: грани соприкосновения // Філософія, культура, життя. — Дніпропетровськ, 2006. — С. 27-29.
9. Колісник В. Професійна культура як складова частина професійної підготовки курсантів льотних навчальних закладів / Теорія і практика формування професійної компетентності суб'єктів педагогічного процесу: 36. наук, пр.// Проблеми сучасного мистецтва і культури. — Х.:Каравела, 2000. — С.128-136.
10. Кримський С. Б. Філософія вимагає зробити своє життя складником світової біографії добра // Філософська думка. — 2001. — №6 — С. 3-7.
11. Порівняльний аналіз оптимальної стратегії поведінки учасників конфлікту «Викладач — студент» (погляди сторін) / О. Рева, В. Колісник, В. Липчанський та ін. // Проблеми освіти. Наук.-метод. зб. Болонський процес в Україні — Київ, 2005. — Вип. 46. — Част. 2. — С. 180-185.
12. Скловський І. О. Детерминации научно-технического творчества молодежи // Марксистско-ленинская концепция человека и научно-технический прогресс. —Свердловск: Изд-во Гос. Уральск. ун-та, 1987. — С.16-17

Ананьева Елена Павловна – кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК 37.014

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ СТРАН ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ПЛЮРАЛИЗМА (ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ОБЩЕСТВ)

В статье анализируется феномен толерантности в виде проблемы образовательных систем современных европейских государств. Выясняется роль принципов толерантности и различие в их применении в образовательных системах различных стран этнокультурного плюрализма. В качестве приоритетов европейского образования с толерантными подходами усматриваются формирование опыта нравственного поведения, диалог культур.

Ключевые слова: идентичность, мультикультурное образование, образовательная политика, образовательное пространство, система образования, толерантность, толерантный подход.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ СИСТЕМ КРАЇН ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ (ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ)

У статті аналізується феномен толерантності у вигляді проблеми освітніх систем сучасних європейських держав. З'ясовується роль принципів толерантності та відмінність у їх застосуванні в освітніх системах різних країн етнокультурного плюралізму. Пріоритетами європейської освіти з толерантними підходами вбачаються формування досвіду моральної поведінки, діалог культур.

Ключові слова: ідентичність, мультикультурна освіта, освітня політика, освітній простір, система освіти, толерантність, толерантний підхід.

TOLERANCE IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SYSTEMS OF THE COUNTRIES ETHNO-CULTURAL PLURALISM (WEST EUROPEAN SOCIETY)

The article analyzes the phenomenon of tolerance as a problem of modern educational systems of European countries. We explain the role of the principles of tolerance and difference in their application in the educational systems of different countries ethno-cultural pluralism. The priorities of the European education with the tolerant approach is seen the forming experience of moral behavior, the dialogue of cultures.

Keywords: identity, multicultural education, educational policy, educational area, educational system, tolerance, tolerant approach.

Актуальность проблемы. С 1990-х годов прошлого века теория толерантности оказалась в центре широких исследований социальной философии. Это актуализируется тем, что принципы толерантности стали важным основанием для выработки новых объяснений человеческой мотивации, социального и политического членства в сообществе. Причина этому – во взаимосвязи доктрины толерантности с проблемами культуры, глобализации, прав, гражданства, образования.

Известные исторические государственные структуры были достаточно статичными, их языки, обычаи, религии эволюционировали медленно. Современная постнациональная мультикультурность Западной Европы намного более изменчива. При этом существование и выживание в новом многокультурном мире требует достижения определенного стабильного состояния. Возникает проблема напряженности между аутентичностью и адаптивностью культуры. В этом случае толерантность может стать фактором поддержки выживания и аутентичности исконных для данной территории культур, либо может быть ориентирована на